

Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinul Oltului inferior

Cristinel L. Fântâneau

I. Spațiul geografic și resursele lui naturale

I. 1. Bazinul Oltului-poziționare geografică.

Bazinul Oltului este al patrulea dintre bazinele mari ale țării noastre.

El cuprinde o bogată rețea de râuri și are o suprafață de aproximativ 24.300 kmp.

Caracteristicile hidrologice ale Oltului permit structurarea bazinului în: superior, mijlociu și inferior.

Bazinul hidrografic al Oltului inferior poate fi socotit la sud de Carpații Meridionali, începând cu ieșirea din defileul de la Cozia până la vărsare în Dunăre, în amonte de Turnu Măgurele.

I. 2. Relieful din bazinul hidrografic al Oltului inferior

Relieful peste care se suprapune rețeaua hidrografică a Oltului inferior este un relief în trepte ce scade în altitudine de la Nord la Sud. Bazinul hidrografic ocupă întinderea dintre cumpăna apelor ce-l separă de bazinul Jiului spre Vest, al Argeșului, Vedei și Călmățuiului spre Est. La Nord, cumpăna apelor o reprezintă culmile munților Parâng, Căpățânei și Cozia care-l separă de bazinele hidrografice aparținătoare cursului mijlociu (Lotru, Băiașu).

I.2.1. Formele de relief reprezentative

Relieful este reprezentat de forme de ordinul II și III. Cele de ordinul II (munți, dealuri, podișuri și câmpii) se desfășoară în trepte, pe direcția nord - sud, de la altitudini de peste 2000 m, până la altitudini joase de câmpie (sub 100 m) și luncă.

Peste formele de relief de ordinul II, se suprapune microrelieful (ordinul III), văi, terase, dune etc. Treapta înaltă, treapta munților Parâng, Căpățâanii, Cozia ce aparțin Carpaților Meridionali; reprezintă și obârșia celor mai mari afluenți ai Oltului Inferior.

I.2.2. Resurse naturale

În subsol se află roci de construcție: calcare (munții Căpățâanii), pietrișuri, nisipuri, argilă brută, sare, ape mineralizate etc.

Sigur că cea mai interesantă pentru comunitățile preistorice (dar nu numai) rămâne sarea, zăcămintele ei fiind probabil stăpânite și exploatare de anumite comunități (triburi, uniuni de triburi), care, probabil, o și „comercializau”.

I.3. Aspecte climatologice în BT în bazinul inferior al Oltului

Se vorbește tot mai mult de „o oarecare aridizare a climei la finele Eneoliticului și în epoca Bronzului, ce amplifică condițiile de stepă în Câmpia Dunării de Jos, impunând o oarecare mobilitate crescătorilor de vite”.

După unii autori, între anii 3700 și 2500 î. Chr. se poate aprecia că a avut loc sfârșitul optimului postglaciar și începutul aridizării, care va duce ulterior, mai ales în epoca bronzului, la o climă caldă și uscată, trecându-se de la silvostepă la vegetația de stepă. În acest mod suntem înclinați să credem că,

printre ocupațiile de bază ale comunităților din BT, inclusiv din arealul supus atenției noastre, creșterea animalelor joacă un rol preponderent.

II. Spațiul cultural și cronologic al BT din bazinul Oltului inferior

Una din caracteristicile de bază ale spațiului care face obiectul cercetării de față a fost permanenta predispunere a manifestărilor culturale de aici spre o interacțiune activă pe direcții diferite și sub forme multiple cu alte medii culturale. Valea Oltului, împreună cu văile afluenților care formează bazinul său inferior, a exercitat dintotdeauna o atracție deosebită pentru diferitele comunități umane de-a lungul timpului prin condițiile propice oferite locuirii, cu tot ceea ce implică aceasta.

Spre sfârșitul eneoliticului, în spațiul bazinului Oltului inferior, se manifestă în special cultura Sălcuța. Astfel, așezări ale acestei manifestări culturale întâlnim atât în nordul arealului, cât și în sudul său. În nord, au fost identificate locuiri sălcuțene la Valea Sâlei (com. Orlești), Coasta Ungurenilor (Ocnele Mari), Cetățuia – Rm. Vâlcea, Căzănești – Fabrică, Dobriceni, Obogeni (com. Stoilești), Gruitul Lupului (com. Racovița), Govora Sat – Treime, iar în sud, cea mai reprezentativă așezare Sălcuța ni se pare a fi cea de la Drăgănești Olt – Corboaica.

Pentru perioada de tranziție, în spațiul de care ne ocupăm, se va manifesta cercul central peninsular și est-central european, care include, după cercetătorul Petre Roman, grupele și culturile Orlea-Sadovec, Celei, Coțofeni, Baden, Kostolac, Vucedol. Este o arie (mai ales sudul său), care se constituie într-o zonă tampon, unde, în urma unor afluirii și mixturi etnice și a unor influențe culturale, alături și de centrul Munteniei, vor apărea primele comunități ale BT din România. Ne referim aici la necropola de la Zimnicea, care face parte dintr-un complex mai întins - Zimnicea-Mlăjeț-Sânzieni-Turia – ajungând astfel până în zonele sud-estice ale Transilvaniei. În partea nordică a ariei care face obiectul lucrării de față vom găsi așezări Coțofeni, la Ocnele Mari-Zdup, Ocnele Mari-Ștrand, Rm. Vâlcea-Cetățuie, Bârsești-Chiciurla, Căzănești-Fabrica de Cărămidă, Căzănești-Săveasca, Modoia-Vârful Cuculici, necropola tumulară de la Milostea etc.

În schimb, în partea sudică a regiunii la care facem referire regăsim descoperiri de tip Cernavoda III (ex.–Drăgănești Olt-Corboaica).

Așa cum a demonstrat Petre Roman și am menționat și noi mai sus, primele manifestări ale BT în bazinul inferior al Oltului sunt constituite de necropola de la Zimnicea. Aceasta se află situată pe același palier cronologic cu locuirile de tip Coțofeni IIa (pre-Glina), pe baza următorului sincronism: Coțofeni I – pre-Glina – Troia II. Vasele askoi din necropola de la Zimnicea și din necropola de la Batin (pandantul sud-dunărean al acesteia) au analogii apropiate în așezarea de la Junatsite. Analogii destul de strânse se pot face și între vasele askoi de la Zimnicea, menționate mai sus, și un vas din Ezero XIII sau tell-ul de la Bereket, Stara Zagora, cu mențiunea unor mici diferențe între torțile acestor recipiente. Există în ultimul timp însă păreri în favoarea unei datări mai târzii, care, printre altele, pe baza unui *askos* din mormântul 9 de la Târnava, așază necropola de la Zimnicea chiar într-o perioadă post-Coțofeni. Așa cum vom vedea însă, acest lucru este destul de puțin probabil. Așadar,

necropola de la Zimnicea, care se circumscrie orizontului Zimnicea-Mlăjeț-Sânzieni se încadrează în etapa BT Ia.

Cultura Glina își are centrul de formare undeva în zona municipiului București și a împrejurimilor sale, zonă în care de altfel s-au descoperit și cele mai vechi vestigii ale sale. În fazele sale clasice această manifestare culturală va începe o migrație spre vest, în același timp menținând pe linia sa estică un remarcabil echilibru defensiv, echilibru care se datorează cel mai probabil presiunii constante la care este supusă din partea diferitelor grupe ale mormintelor tumulare cu ocră (ex. - mormintele tumulare de la Gurbănești).

Așa cum aminteam mai sus, cultura Glina, în fazele sale clasice, va începe o migrație spre vest. Astfel, ajungând în spațiul de care ne ocupăm aici (bazinul inferior al Oltului), vom întâlni cel puțin două faze (II și III) care acoperă întreg arealul în discuție. În jumătatea sudică nivelurile Glina suprapun niveluri aparținând fazei a II-a a culturii Coțofeni (exemplul cel mai elocvent este așezarea de la Branș și se constituie în faza a II-a de evoluție a sa. În partea nordică a arealului studiat, comunitățile Glina vor înlocui comunități Coțofeni IIIc (de tip Govora Sat – *Runcuri*, influențate de stilul de ornamentare Vucedol). Astfel, avem de-a face cu o fază distinctă, a III-a a culturii Glina, care va acoperi, dacă nu în întregime, cel puțin în cea mai mare parte arealul său de răspândire. Acestea sunt cele două faze ale Glinei care se manifestă sigur în spațiul bazinului inferior al Oltului, rămânând ca o necunoscută dacă avem de-a face și cu o a IV-a fază – Ostrovul Corbului - (finală) pe teritoriul în discuție (vasul care se pretinde a fi o urnă a unui mormânt de incinerare, în cistă de piatră de la Govora Sat-*Runcuri*, cu mari semne de întrebare asupra veridicității descoperirii).

Grupul cultural Gornea-Orlești se constituie în ultima etapă, a III-a a perioadei timpurii a epocii bronzului. Acest orizont cultural își are originea undeva în Europa Centrală, de unde apoi va migra spre est și sud-est. Va acoperi Banatul, cea mai mare parte a Transilvaniei, Oltenia propriu-zisă (din dreapta Oltului). În bazinul inferior al acestui râu avem așezări Gornea-Orlești la Reșca-Romula *Villa Suburbana*, Orlești - *Sâlea*, Govora Sat - *Treime*, Ocnele Mari - *Zdup* etc. Aceste așezări sunt caracterizate în primul rând printr-o asociere a ceramicii striate cu cea decorată cu ornamente textile și în formă de fagure. Așadar, această a III-a perioadă a BT din bazinul inferior al Oltului, este cea care evoluează de la sfârșitul culturii Glina și va conduce la apariția primelor manifestări ale Bronzului Mijlociu, în cazul nostru cultura Verbicioara.

Apariția recentă a unor lucrări care abordează problemele de definire și terminologie a epocii bronzului, și în special a perioadei sale timpurii, precum și problemele legate de diferitele sisteme cronologice ne scutesc de un asemenea demers. Credem că din rândurile de mai sus a reieșit cu claritate faptul că vom folosi, pentru BT din bazinul Oltului inferior, sistemul cronologic propus de cercetătorul Petre Roman, care ni se pare cel mai potrivit pentru realitățile culturale ale epocii din spațiul enunțat.

III. Orizonturi culturale aparținând perioadei timpurii a epocii bronzului în bazinul Oltului inferior

Așa cum am arătat, în bazinul inferior al Oltului, perioada timpurie a epocii bronzului este reprezentată de necropola de la Zimnicea (circumscrișă manifestărilor de tip Zimnicea-Mlăjeț-Sânzieni), de cultura Glina și de grupul cultural Gornea - Orlești.

III. 1 Necropola de la Zimnicea

În arealul de care ne ocupăm, primele manifestări culturale care se circumscriu perioadei timpurii a epocii bronzului sunt reprezentate doar de necropola de la Zimnicea, cercetată și publicată de către Alexandrina Alexandrescu. Din această cauză datele oferite de noi se vor baza exclusiv pe situația întâlnită aici.

AMPLASAMENT

Necropola de la Zimnicea este situată pe un mamelon ce se înalță la cca 1 km spre nord de terasa Dunării. Majoritatea mormintelor sunt concentrate spre zona de est a necropolei, spre punctul de maximă altitudine. Un mare număr de morminte au fost deranjate deoarece pe același loc s-au mai desoperit necropole din epoci ulterioare, la aceasta adăugându-se și lucrările solului din epoca modernă.

DESCRIEREA COMPLEXELOR FUNERARE

Numărul de schelete se ridică la 44, 6 din ele provenind din înmormântări duble. La acestea se adaugă încă 10 morminte unde sunt conservate numai câteva resturi.

Scheletele sunt așezate, în cea mai mare parte, în poziție chircită cu dispunerea variată a brațelor și picioarelor. Există însă și câteva schelete înmormântate în poziția „*pe burtă*” și într-un singur caz cu privirea îndreptată către pământ.

Din numărul total al scheletelor, 36 au o orientare generală cu capul spre sud, cu ușoare deviații spre sud-est sau sud-vest. În ceea ce privește așezarea defuncților pe una sau alta dintre părți, 33 sunt așezați pe partea dreaptă. Dintre acestea, unul dintre ele provine dintr-un mormânt dublu (M 33-34). Alte două schelete sunt așezate pe partea stângă, unul provenind din mormântul dublu mai sus menționat. Un alt schelet a fost descoperit culcat pe spate, picioarele așezate pe stânga și capul îndreptat spre dreapta. Un alt grup de 7 schelete aveau orientarea spre vest cu ușoare deviații spre sud-vest. Așa cum am menționat mai sus, unul dintre mormintele duble conținea un schelet așezat pe partea dreaptă iar celălalt pe partea stângă, în timp ce un alt mormânt dublu avea ambele schelete pe partea stângă. Tot pe partea stângă sunt așezate scheletele în alte două morminte. Într-un singur caz defunctul era așezat pe partea dreaptă și avea capul îndreptat spre est.

Există însă și câteva situații mai interesante: la mormântul nr. 11, aproximativ la 1 m deasupra scheletului s-a descoperit o îngrămădire de pietre, iar cea de-a doua situație particulară este cea a prezenței a două straturi de pietre ce suprapun mai multe morminte.

O altă situație interesantă este faptul că dintr-o grupă distinctă de 7 morminte doar unul singur are ca inventar funerar ceramică (M 22), alte șase

morminte, care de altfel sunt conservate mai bine, conținând în exclusivitate piese de metal.

În mormântul nr. 5 s-a descoperit un ac de os. Cinci dintre morminte conțineau fie bulgări, fie pudră de ocru roșu.

În cele mai multe dintre cazuri fiecare mormânt conținea doar câte un singur vas ceramic, așezat fie lângă capul defunctului (M 2, 4, 30, 31, 33-34, 36, 48, 49, 51, 54), fie lângă picioarele acestuia (M 8, 11, 16, 17, 23, 52). Doar două morminte conțineau ca inventar funerar două vase: mormântul nr. 5 și mormântul nr. 9.

MATERIALUL ARHEOLOGIC CERAMICA

Pasta, în general, nu este de foarte bună calitate. Degresantul folosit este diferit: cioburi pisate, nisip, bucăți de calcar sau particule de mică. În multe din cazuri această componență a pastei dă ceramicii un aspect grosier, slipul nereușind să acopere asperitățile.

Arderea este mai degrabă slabă, destul de inegală în toate cazurile.

Ca forme distingem, în cadrul necropolei, mai multe tipuri de recipiente: vasul (cană) de tip askoidal, care este tipul preponderent în cadrul ceramicii, vasul cu corp bombat și gât mai mult sau mai puțin înalt, vasul cu corp globular și gât mai mult sau mai puțin lung și de formă tronconică, strachina adâncă și ușor evazată.

Decorul constă din mici protuberanțe, segmente de brâu în relief, crestate sau alveolate, crestături, mai mult sau mai puțin fine, incizii fine care formează triunghiuri hașurate.

Obiectele de metal constau din piese de podoabă: inele de tâmplă, piese de colier, pandantive, brățări.

Încadrare culturală și cronologică

Este evident că pandantul sud-dunărean al necropolei de la Zimnicea este necropola formată din 11 morminte de la Batin din Bulgaria. Astfel, în ceea ce privește poziția și orientarea scheletelor, majoritatea covârșitoare a acestora sunt așezate pe partea dreaptă și având capul orientat spre sud.

Dacă ne referim la inventarul funerar al necropolei de la Zimnicea, observăm faptul că cele mai răspândite forme sunt cămile cu buza tăiată oblic (*askos*). În cele mai multe dintre morminte (23) apare doar un singur vas, iar în două dintre ele apar câte două vase. Tot ca inventar funerar au mai fost descoperite, așa cum arătam, podoabe, respectiv cercei-pandantive.

Ocru a apărut în cinci dintre morminte, astfel: în două cazuri, bucăți mici lângă corp, în alte două cazuri, bucăți mici peste corp și într-un singur caz, în vase. Situația de la Batin este oarecum aceeași. Astfel, aici putem distinge două grupe de morminte: mormintele fără inventar și cele cu inventar. În ceea ce privește mormintele cu inventar, acesta constă dintr-un vas pus în partea superioară a corpului și în special în fața capului. Într-un singur caz s-a constatat

prezența unei bucăți de ocru. În ceea ce privește formele ceramicii găsim unele analogii în diverse medii culturale.

Cănille askoidale, care reprezintă forma predominantă în necropola de la Zimnicea, sunt de clară origine sudică. În opinia autoarei cercetărilor, o formă destul de apropiată este cea descoperită în mai multe exemplare la Junatsite și se consideră că acest tip s-ar fi putut dezvolta în cel de la Zimnicea, iar piesele de la Cârna și Krușovița ar putea reprezenta forme intermediare între cele două tipuri. Considerăm însă că aceste analogii se pot face numai într-un sens foarte general, askos-urile de la Zimnicea fiind de un cu totul alt tip.

Pentru vasele cu gât zvelt găsim analogii tot în cultura Coțofeni, la Măceșul de Jos și Ostrovul Corbului. Un fragment de vas similar celui din mormântul nr. 4 provine de la Orlea și este atribuit culturii Celei. De asemenea, o formă asemănătoare găsim și la Ostrovul Corbului. Trebuie să precizăm însă că analogiile nu sunt perfecte și deci nu pot fi luate drept sigure.

În ceea ce privește decorul vaselor din necropola de la Zimnicea, găsim analogii în spații și medii culturale diferite. Astfel, butoni similari se regăsesc pe un askos aparținând culturii Sălcuța sau pe un fragment de toartă din mediul culturii Cernavoda III. Tot astfel de butoni regăsim și pe umărul unei străchini Cernavoda II, pe un vas din mormântul nr. 8 al necropolei de la Brăilița sau pe vase aparținând culturii Schneckenberg.

Șiruri de creștături, mai mult sau mai puțin reliefate, apar în culturile Cernavoda I și Cernavoda II. Ultimul din aceste vase are și o toartă similară cu cea a vasului din mormântul nr. 26 din necropola de la Zimnicea. Astfel de șiruri de impresiuni găsim și pe ceramica de la Coșereni, pe vasul din mormântul de la Răcăciuni sau în necropola de la Brăilița.

Prezența ocrului roșu în mormintele de la Zimnicea nu constituie o caracteristică excepțională deoarece necropola de aici se află în aria de difuziune a diferitelor grupe culturale cu înmormântări cu ocru. Totuși, din cele arătate mai sus, se pot vedea foarte ușor diferențele clare între mormintele cu ocru clasice și cele din necropola de care ne ocupăm aici. Prezența ocrului roșu în mormintele de la Zimnicea poate fi interpretată ca o influență a populațiilor stepice asupra unei comunități din acest areal.

Descoperirea vasului de tip Coțofeni, arată, în opinia noastră, o contemporaneitate, cel puțin parțială cu această manifestare culturală. Credem însă că această contemporaneitate este, așa cum arăta cercetătorul Petre Roman, la nivel de Coțofeni Ila, adică la un nivel pre-Glina.

De asemenea, este cel mai probabil ca astfel de comunități, de felul celei de la Zimnicea, să fi pătruns spre nord-est până în sud-estul Transilvaniei, la Sânzieni. Ca un argument în acest sens ar putea fi faptul că vasele din mormintele nr. 17 și 31 sunt asemănătoare celor descoperite la Mlăjet, pe cursul superior al Buzăului.

Maniera de a scoate în evidență marginea și umărul vaselor prin creștături - de tradiție Cernavoda II - ne amintește de aria Ezerovo II.

Inelele de tâmplă sunt de același tip cu cele care se găsesc în mormintele cu ocru din România și Bulgaria.

Piese de colier au analogii destul de bune cu cele din mormintele tumulare din nord-estul Ungariei.

În ceea ce privește perlele de metal acestea se apropie ca formă de cele din chihlimbar descoperite în mormintele de la Szoreg.

Pe lângă acest material arheologic, de care ne-am ocupat până acum, a mai fost descoperit un fragment de topor de piatră, care este apropiat ca formă cu cel de la Tufa, dar și cu cel de la Răcăciuni.

Am amintit mai sus despre analogiile unor vase din necropolă cu recipiente de la Măceșu de Jos, Basarabi sau Ostrovul Corbului. Trebuie însă să facem încă o dată precizarea că aceste analogii nu sunt perfecte, deci credem că trebuie privite cu serioase rezerve. Dacă ele se vor dovedi reale, va trebui ca datarea necropolei de la Zimnicea să fie coborâtă undeva după începutul culturii Glina, însă în actualul stadiu al cercetărilor a face acest lucru cu certitudine ni se pare oarecum hazardat. Credem mai degrabă că, mai ales prin cânițele askos, predominante în necropola de la Zimnicea trebuie văzut un puternic impuls cultural (poate și etnic ?) sudic - care a pătruns până în sud-estul Transilvaniei – de tip Ezero (A2 ?). O analogie pentru acest proces o putem găsi în apariția grupei Orlea – Sadovec. Prin acest fapt, necropola de la Zimnicea rămâne prima manifestare a epocii bronzului în spațiul de care ne ocupăm, având în vedere că Ezero A2 este anterior apariției culturii Glina.

III. 2 Cultura Glina

1. Așezări.

Amplasament.

Purtătorii culturii Glina și-au întemeiat așezările pe forme de relief destul de variate, ținând cont de mai mulți factori: apropierea de o sursă de apă, forficarea natură a acestora, clima, forma de economie practică. Astfel, în bazinul inferior al Oltului, întâlnim așezări Glina pe terasele râurilor, condițiile naturale de apărare fiind constituite de faptul că, unele dintre ele, se aflau în meandrele râurilor (Branet, Govora Sat, Căzănești – Cărămidărie, Arsanca, Buleta etc.). Altele s-au preferat boturile de deal și promontoriile înalte care ofereau condiții bune de apărare prin pantele lor, dar și o bună supraveghere a împrejurimilor (Călina, Bârsești, Gura Văii – Căzănești, Govora Sat – „*Runcuri*” – cu mențiunea că în această ultimă așezare au avut loc, de-a lungul timpului alunecări de teren). În nordul spațiului de care ne ocupăm au fost descoperite locuri și în peșteri (Ciunget, Peștera Haiducilor). Nu au fost ocolite nici vechile tell-uri eneolitice – Drăgănești Olt – „*Corboaică*”.

Tipurile de așezare.

În general, așezările Glina nu au fost fortificate artificial, rarele excepții (Crivăț, Odaia Turcului) nefăcând altceva decât să întărească regula. În spațiul de care ne ocupăm doar în așezarea de la Orbeasca de Sus s-au semnalat urme ale unui șanț de apărare aparținând purtătorilor culturii Glina. Aceasta deoarece marea majoritate dintre ele beneficiau de condițiile naturale de apărare. Este posibil însă ca aceste așezări să fi fost totuși înconjurate de un gard din împletituri de nuiele, ale cărui urme sunt foarte greu sau chiar imposibil de depistat pe cale arheologică.

Dimensiunile și durata de folosință.

În ceea ce privește dimensiunile așezărilor Glina din bazinul inferior al Oltului, ca de altfel în tot arealul de răspândire al acestei manifestări culturale, este imposibil de dat un răspuns precis. Aceasta deoarece nu s-a cercetat exhaustiv până în prezent nici o așezare Glina. Totuși credem că ele erau în fapt mici „cătunuri”, formate din câteva locuințe.

În ceea ce privește durata de folosire, aceasta a fost în general destul de scurtă, uneori chiar sezonieră. Acest lucru ne este dovedit de grosimea stratului de cultură care în marea majoritate a cazurilor nu depășește 0,30 m – Bârsești, Căzânești – Cărămidărie, Căzânești – Platformă, Buleta. Au existat însă și așezări mai mari, cu un strat de cultură având grosimea de peste 0,50 m – Branet. În altele, unde locuirea a fost sezonieră, nu există deloc strat de cultură, materialele Glina descoperindu-se doar sporadic. Este cazul locuirilor din peșteri – Ciunget, Peștera Haiducilor.

Organizarea internă a așezărilor.

Este încă o problemă dificil de rezolvat în acest stadiu al cercetărilor, deoarece așa cum afirmam mai sus nici o așezare Glina nu a fost cercetată în mod exhaustiv până în prezent. Se pare că ele erau dispuse haotic, fără un plan stabilit, dar într-un mod compact. Este și cazul așezării de la Branet. Cel mai probabil este ca în cadrul așezării să fi existat două sectoare: unul destinat oamenilor, iar celălalt animalelor.

2. Locuințe.

Tipuri de locuințe.

Pentru cultura Glina sunt documentate atât locuințe de tip bordei, cât și locuințe de suprafață.

Bordeiele se găsesc doar într-o așezare din arealul supus atenției noastre: Morărești. Acesta, cel din așezarea de la Morărești, avea o formă ovală și nu adăpostea nici un fel de mobilier.

Punem această lipsă a descoperirilor de bordeie în așezările Glina din bazinul inferior al Oltului pe seama stadiului actual al cercetărilor, deoarece nu credem că a existat o preferință a purtătorilor acestei culturi pentru una sau cealaltă dintre construcții în diferite faze ale dezvoltării ei.

Dacă numărul bordeielor este foarte mic, în schimb cel al locuințelor de suprafață este substanțial mai mare. Acestea se prezintă sub forma unor aglomerări de chirpic, fără urme ale gropilor parilor, de aici și greutatea în ceea ce privește stabilirea formei și dimensiunilor lor. Acest lucru se întâlnește în așezarea de la Govora Sat – „*Runcuri*”, unde cercetător Petre Roman vorbește de faptul că s-au descoperit insuficiente urme pentru a putea fi precizat tipul de locuință - doar urme de chirpic, uneori având imprimate pe ele amprente de nuiete și bârne. În schimb, la Drăgănești Olt, contururile locuințelor de suprafață sunt ceva mai bine precizate. Astfel, locuința nr. 1 (LG 1) avea dimensiunile de aproximativ 4,10 m x 3,20 m și orientarea NV-SE, iar ca inventar, ceramică, așchii de silex, o roțiță de car, oase de animale precum și un topor de piatră fragmentar, în timp ce locuința nr. 2 (LG 2) avea dimensiunile de aproximativ 4,25 m x 3,45 m. La Branet, chiar dacă nu se cunosc dimensiunile exacte ale locuințelor, autorul afirmă că acestea erau rectangulare: majoritatea

dreptunghiulare, dar și locuințe pătrate – locuința nr. 13, cercetată în 1981, avea dimensiunile de 6 x 6 m, iar locuința nr. 12 din 1979 de 4 x 4 m.

Dimensiunile locuințelor de suprafață sunt, în majoritatea cazurilor, mici și mijlocii. Astfel de locuințe întâlnim, spre exemplu, la Branet, unde acestea au dimensiuni de 2 m x 3 m sau de 2,80 m x 1,90 m. În aceeași așezare întâlnim însă și construcții de dimensiuni mai mari - locuința nr. 13 avea dimensiunile de 6 x 6 m.

Nu s-au constatat amenajări speciale ale podinelor, nivelul de călcare al locuințelor fiind marcat prin aglomerări de pietre de râu. Sistemul de construcție al locuințelor Glina este cel al nuielilor împletite și pomostite cu lut, iar acoperișurile, atât cele ale bordeielor, cât și cele ale construcțiilor de suprafață erau realizate din stuf sau paie, de aici, în opinia noastră, și faptul că imensa majoritate a așezărilor Glina au sfârșit prin incendii. Aceasta având în vedere și existența vetrelor de foc deschise, atât în interiorul cât și în exteriorul locuințelor, fapt ce conducea foarte ușor la aprinderea locuințelor. În ceea ce privește destinația unor astfel de construcții, este posibil ca, cel puțin cele de dimensiuni mai mari, să fi fost folosite pentru anumite probleme legate de viața comunității respective.

Inventarul locuințelor de suprafață, așa cum am arătat, la fel ca și cel al bordeielor, este foarte eterogen, el constând din ceramică, alte obiecte de lut, din os, corn sau piatră și în mod cu totul excepțional din metal.

Gropi, vetre de foc, cuptoare.

În toate așezările Glina cercetate sistemic pe cale arheologică s-au descoperit *gropi*. Astfel de complexe au fost descoperite atât în interiorul locuințelor, cât și în afara lor. În arealul bazinului inferior al Oltului se întâlnesc *gropi* în formă de pară, la Drăgănești Olt, având ca inventar mult chirpic, fragmente ceramice, cenușă și trei nuclee de silex, tronconice și cilindrice, în așezarea de la Morărești, la limita vestică a spațiului de care ne ocupăm. La Branet, în locuințe apar adâncituri ovale care conțin cenușă, fragmente de cărbuni, oase de animale și păsări precum și resturi ceramice. Destinația acestor *gropi* era, foarte probabil, menajeră, de adăpostire a gunoiului.

Vetrele de foc s-au descoperit, de asemenea, atât în interiorul, cât și în afara locuințelor. Astfel, la Drăgănești Olt s-a descoperit o vatră de foc, cu un strat gros de arsură, cu diferite refaceri, ceea ce denotă o folosire mai îndelungată a ei. La Branet, în locuințele nr. 5-7, 10, 12, 13 s-au descoperit *vetre* de formă rotundă cu mai multe refaceri și reparații. Dimensiunile acestora variau între 0,70 m și 1,50 m. De asemenea, s-au descoperit în aceeași așezare și *vetre* cu un strat subțire de arsură, folosite o scurtă perioadă de timp. *Vetre* de foc s-au mai descoperit și la Govora Sat – „*Runcuri Ciobea*”, Țeica, Rm. Vâlcea – str. Calea lui Traian, Govora Băi, Arsanca.

Destinația vetrelor de foc era, pentru imensa lor majoritate, menajeră, pentru a pregăti mâncarea. Totuși, lângă vatra de foc din locuința nr. 10 de la Branet a fost descoperită o roțiță de car, dar și un toporaș votiv, lucrat din lut fin. Este posibil ca, cel puțin în anumite momente, astfel de *vetre* să fi funcționat ca *vetre* de cult.

Cuptoarele au avut în totalitate un caracter menajer. În bazinul inferior al Oltului a fost descoperit un singur astfel de cuptor, cel de la Drăgănești Olt.

3. Complexe funerare.

Datele despre riturile și ritualurile funerare ale purtătorilor culturii Glina sunt extrem de lacunare și contradictorii în întreg arealul ocupat de aceasta. În spațiul care face obiectul atenției noastre singurul complex funerar descoperit este cel de la Govora Sat – „*Runcuri*” dar situația acestuia este cu totul incertă. Dacă totuși situația arheologică prezentată de autor este cea reală, prin analogiile care se pot face între vasul ce a constituit urna (avem de-a face cu un mormânt de incinerare) și alte recipiente din aria de răspândire a fazei târzii a culturii Glina (= a IV-a) și a purtătorilor mormintelor în cistă de piatră am putea înclina în a atribui complexul acestora din urmă.

4. Materialul arheologic.

Industria litică.

În general, inventarul litic al culturii Glina este lucrat din silex prebalcanic. De la această situație nu fac excepție nici piesele litice din bazinul inferior al Oltului. Tehnicile de lucru ale pieselor din acest material sunt: prin cioplire și retușare și prin șlefuire.

Astfel, în așezarea de la Govora Sat – „*Runcuri*” s-au descoperit așchii de silex de calitate inferioară cu urme de folosire ca lame sau răzuitoare. În același timp s-au găsit și așchii din cuarțit. La Drăgănești Olt s-au descoperit lame de silex și de asemenea câteva așchii din același material, probabil deșeuri rămase de la prelucrare. Tot în categoria lamelor intră și piesele descoperite la Branș.

Alte categorii de piese din piatră cioplită, cum ar fi gratoarele și răzuitoarele au fost descoperite în așezarea cel mai intens cercetată din arealul de care ne ocupăm, la Branș.

La Rm. Vâlcea – „*Cetățuia*” a mai fost descoperit un cuțit curb din piatră cioplită.

În categoria armelor din piatră cioplită trebuie să includem cele două vârfuri de săgeată, găsite în perimetrul locuinței nr. 11 de la Branș.

În ceea ce privește piesele din piatră șlefuită, ele sunt: dălțițe (Govora Sat – „*Runcuri*”), rășnițe și frecătoare (Branș), topoare (Branș, Govora Băi).

O răspândire mai mare în arealul de care ne ocupăm au avut-o topoarele fără gaură de înmănușare, cu șanț circular (de „*minerit*”). Aceste piese au fost descoperite în număr mai mare în nordul spațiului bazinului inferior al Oltului, dar ele nu lipsesc nici din sud. În ceea ce privește funcționalitatea lor, dacă pentru piesele din nordul Olteniei, din apropierea zăcămintelor de sare sau cupru, este probabilă folosirea lor ca ciocane de minerit (pentru fărâmițarea sării sau a minereului), pentru zonele sudice, ele trebuie să fi avut o altă destinație – zdrobitoare de pietre (silex), de oase, pentru tăiat lemne, prelucrarea pieilor.

Piese din os, corn, dinți și colți sunt puține la număr și foarte sărace. Acest fapt nu este însă singular în contextul perioadei timpurii a epocii bronzului de pe teritoriul României.

Obiecte de metal sunt în număr mic și în lipsa unor analize metalografice presupunem doar că ele sunt prelucrate din cupru. Ele constau din:

sule (Căzănești – „Cărămidărie), dălțițe (Branet), topoare plate cu marginile ridicate (*Randleistenbeile*) (Căzănești – „Cărămidărie”, Boișoara), topoare cu gaură de înmănușare transversală (*Schaftlochaxte*), pumnale (Branet, Căzănești).

Ceramica.

Reprezintă materialul arheologic cu cea mai mare pondere descoperit în așezările Glina. Din păcate, în marea ei majoritate, se prezintă în stare fragmentară, astfel încât este destul de greu să reconstituim anumite forme.

Pasta din care este confecționată ceramica Glina este de trei categorii: grosieră (de uz comun), semigrosieră și fină. Ceramica de uz comun este predominantă în toate așezările Glina, urmată de cea semigrosieră.

În ceea ce privește repertoriul formelor sau ornamentelor, așa cum s-a subliniat, acesta este destul de restrâns și limitat, aproape identic în toate așezările Glina. Nu face excepție de la acest lucru nici spațiul supus atenției noastre. Ca forme întâlnim: vase–sac, vasele–borcan, vase tronconice, vase globulare, vase bitronconice, amfore, castroane, străchini, căni, pahare, cești etc. Decorul este realizat prin adâncire și în relief. Decorul prin adâncire constă în cunoscutele găuri – butoni sau găuri străpunse, întâlnite mai ales pe ceramica de uz comun, dar nu numai, în **toate** așezările aparținătoare culturii Glina (Branet, Govora Sat – „*Runcuri*”, Bârsești, Gurișoara, Buleta etc.). În aceeași tehnică se realizează alveolele, cum sunt cele de pe străchinile de la Căzănești – „*Cărămidărie*”, inciziile neregulate și creștăturile de pe vasele–borcan de la Gurișoara. În ceea ce privește ornamentarea în relief, ea constă din mici proeminente, de formă conică, dispuse izolat sau câte două, așa cum se întâlnește la Govora Băi, Căzănești – „*Cărămidărie*”, Arsanca, Branet etc., brâie sau segmente de brâie, simple, crestate sau alveolate (Căzănești – „*Cărămidărie*”, Gurișoara), creste, potcoave (Govora Sat – „*Runcuri*”, Branet).

Alte obiecte din lut sunt fusaiiolele, roțițe de car în miniatură, greutate, linguri, topoare etc.

5. Periodizare. Cronologie. Legături culturale.

De-a lungul timpului au existat mai multe încercări de a face o periodizare internă a culturii Glina. Ne vom limita la a vorbi aici doar despre periodizarea culturii Glina din arealul supus atenției noastre, respectiv bazinul inferior al Oltului.

a) Așa cum arăta cu ceva timp în urmă cercetătorul Petre Roman, existența unor așezări Glina cu mai multe nivele de locuire, printre care și cea de la Branet ar sugera posibilitatea unei periodizări interne, dar menționa că materialul este încă insuficient. După efectuarea săpăturilor în așezarea de la Govora Sat – „*Runcuri*” același arheolog vorbește despre o etapă distinctă a evoluției culturii Glina – etapa Govora Sat – „*Runcuri*”. Prin cercetările care s-au efectuat la Ostrovul Corbului, s-a putut constata că, de fapt, materialele Glina de aici (de la Ostrovul Corbului) sunt contemporane cu manifestările de tip Mako, Nyrseg, Vinkovci – Somogyvar, într-o vreme când cultura Coțofeni își încetase existența, deci mai târziu decât cele de la Govora Sat – „*Runcuri*”. Faptul că materialele de tip „*Runcuri*”, cu foarte clare influențe Vucedol, maniera de lucru fiind locală, deci fără importuri, nu sunt singulare, ele regăsindu-se și la Călina, Bârsești (în Oltenia), dar și Valea Calului, Odaia

Turcului (în Muntenia), ne redă cu claritate situația că avem de-a face cu o fază distinctă (a III-a) în evoluția culturii Glina.

Așezările Glina de faza a II-a se înscriu în intervalul Coțofeni III-b, la fel ca și cea de la Branet, unde nivelul aparținând culturii Glina suprapune un nivel Coțofeni II. Este, se pare și situația așezării de la Găneasa, dar, din păcate, datorită lipsei documentației de șantier, nu ne putem pronunța cu certitudine. Ceea ce putem spune este faptul că, din aceeași așezare de la Găneasa, am văzut, în depozitul Muzeului Județean Olt, materiale aparținând fazei Coțofeni II, care presupunem că erau suprapuse de marfa Glina menționată mai sus. În acest fel s-ar confirma, o dată în plus, situația deja cunoscută prin care locuirile Glina II suprapun așezări Coțofeni II, iar cele Glina III, așezări Coțofeni III finale.

Așezările de tip Govora Sat – „*Runcuri*” corespund din punct de vedere cronologic cu Coțofeni III c, când stilul de ornamentare vucedolian se extinsese în aria culturii Coțofeni. Este foarte clar în acest fel că materialele de tip Govora Sat – „*Runcuri*” sunt mai târzii decât spre exemplu, cele de la Branet. Putem spune astfel că, periodizarea propusă de cercetătorul Petre Roman pentru cultura Glina, în patru faze, este în acest stadiu al cercetărilor, cea mai logică. Mai recent s-a propus și o periodizare tripartită a culturii Glina, în care fazele a II-a și a III-a (Roman) să fie considerate o singură fază, cea clasică, în dezvoltarea acestei manifestări culturale. Din păcate, noi credem că nu se ține cont în această încercare de periodizare de acele clare influențe Vucedol pe ceramica de la Govora Sat-Runcuri, influențe care dau un aspect distinct unei ceramici care, în general, este destul de statică în evoluția sa.

b) În bazinul inferior al Oltului avem de-a face cu o etapă mai nouă în evoluția acestei manifestări culturale. Credem că această etapă (fazele a II-a și a III-a – Roman) începe odată cu debutul fazei Coțofeni III, după cum reiese și din situația stratigrafică de la Branet, unde nivelul de cultură Glina suprapune un nivel Coțofeni II, sau chiar de la Găneasa, deși, așa cum aminteam, situația de aici nu este deloc clară. Sfârșitul culturii Glina din arealul supus atenției noastre se leagă indiscutabil de apariția orizontului cultural Gornea – Orlești, având în vedere că și în sudul ariei noastre s-au descoperit materiale decorate cu *Besenstrich* și *Textilmuster* la Reșca – „*Romula – Villa suburbana*”.

c) În ceea ce privește contactele culturale, am discutat mai sus despre legăturile pe care așezările de tip Govora Sat – „*Runcuri*” le-au avut cu comunitățile Coțofeni și prin acestea cu Vucedol. Nu vom mai insista asupra lor. Tot aceste așezări își găsesc analogii în grupul Livezile, din Transilvania, prin acel fragment de vas ornamentat cu găuri-buton.

În așezarea de la Branet se pot surprinde câteva legături culturale cu manifestări de la sudul Dunării. Astfel, un vas cu apucători lungi de aici își găsește o bune analogii în nivelele 23b-23a de la Kastanas. Se pare astfel că influențele sudice prezente în această așezare sunt mai numeroase decât în mod obișnuit.

III. 3 Grupul cultural Gornea - Orlești

1. Așezări.

În general, așezările aparținând grupului cultural Gornea – Orlești sunt de mici dimensiuni și nu urcă la altitudini mai mari de 250-300 m. Nivelul

corespunzător acestei manifestări culturale este de obicei subțire (uneori chiar 0,10-0,15 m) ceea ce indică o durată scurtă de locuire. În ceea ce privește numărul așezărilor de acest tip în bazinul inferior al Oltului, el este destul de mic. Punem acest lucru pe stadiul actual al cercetărilor. În general, în nivelele aparținând acestei manifestări culturale nu întâlnim complexe (locuințe sau gropi).

Ceramica.

Materialul arheologic cel mai caracteristic îl reprezintă ceramica. Ea se împarte în două grupe: 1 – ceramica de uz comun și 2 – ceramica fină.

Repertoriul de forme și ornamente este extrem de redus în comparație cu alte manifestări culturale. Cele mai răspândite forme de vase ale acestei grupe sunt: oala cu corpul bombat, gâtul scurt cu deschidere largă și marginea arcuită spre exterior (uneori cu toarte în bandă); amfora cu toartă puternică, tubulară sau în formă de urechiușă; vasul – borcan; vasele – sac cu corpul piriform și buza ușor răsfrântă; castronul cu buza ușor arcuită spre interior.

Decorul ceramicii este realizat fie în tehnica impresiunii, fie în cea a reliefului. În ceea ce privește ornamentarea ceramicii din zona la care facem referire în momentul de față, ea constă în tratarea pereților cu un strat de lut, uneori prin stropire, în tehnica barbotinării și obținerea cu măturica a unor striuri neregulate care acoperă suprafața vasului. Multe din vasele aparținând acestei categorii sunt decorate cu brăuri alveolate în relief, aplicate, fie direct pe margine, fie imediat sub buza vasului. O altă caracteristică ornamentală, în special în ceea ce privește castroanele, este aceea a găurilor care străpung gura vasului. Decorul textil sau în formă de fagure, care dă de fapt caracterul aparte locuirilor aparținând grupului cultural Gornea – Orlești, apare destul de rar pe ceramica de uz comun, el devenind o caracteristică a ceramicii fine.

Acest ornament este de regulă la 4-5 cm sub buză, acoperind corpul vasului până la bază. În ceea ce privește proporțiile cantitative între grupa ceramicii de uz comun și cea a ceramicii fine, putem spune că ceramica de uz comun este majoritară.

3. Discuții cu privire la sfârșitul BT în bazinul Oltului inferior.

Înainte de a trece la analiza descoperirilor aparținând grupului cultural Gornea – Orlești din bazinul inferior al Oltului se impune o remarcă. Trebuie spus că problematica legată de ultima etapă a Bronzului Timpuriu din spațiul de care ne ocupăm abia prinde contur. Este de ajuns să ne argumentăm poziția fie și numai subliniind încă o dată faptul că numărul descoperirilor atribuite acestei secvențe cronologice este extrem de redus numeric, iar aspectele legate de debutul și finalul respectivei etape sunt încă obscure.

Când se încheie evoluția Bronzului Timpuriu II (BT II) și începe în acest spațiu geografic următoarea etapă, Bronz Timpuriu III (BT III), este greu de spus cu precizie în momentul actual. Este posibil ca granița, desigur convențională, să fie dedusă în acele fragmente ceramice care sunt decorate în tehnica „*Besenstrichverzierung*” dar care prezintă și acele perforații sub buza vasului, deci un orizont de timp mai timpuriu și legat de cultura Glina, care precede manifestările de tip Gornea - Orlești. Însă, în afara acestor observații, care eventual ar putea reprezenta o posibilă soluție a problemei de față, datorită lipsei

observațiilor de ordin stratigrafic care să ne permită precizarea cu mai mare exactitate a relației dintre cele două etape ale perioadei timpurii a epocii bronzului, concluziile sunt greu de desprins. Prezența la Locusteni a unui vas cu picior și decorat cu puncte „îngropate” (după desenul publicat nu ne putem da seama ce formă au aceste impresiuni) și apropierea pe care o putem face atât pentru forma sa (specifică culturilor Nagyrev și Hatvan), cât și pentru decor - să amintim aici numai fragmentul de la Țebea - „*Ruști*” decorat cu mici impresiuni triunghiulare și care își are corespondențe în privința motivisticii în descoperiri de tip Sanislău - ne face să intuim o paralelizare cu acest din urmă grup amintit mai sus.

Încercând să introducem materialele prezentate de noi mai sus într-un cadru cronologico-cultural cât mai strâns și mai aproape de realitățile arheologice, ne vedem nevoiți să operăm tributari stadiului actual al cercetărilor din spațiul de care ne ocupăm.

Singurul element care ne poate sugera într-un mod cât mai eficient o posibilă etapizare a vestigiilor din Bronzul Timpuriu este ceramica. Întrucât formele recipientelor sunt greu de reconstituit, în majoritatea cazurilor, principalul fir conducător îl reprezintă decorul ceramic. Chiar dacă acest criteriu de clasificare a fost utilizat pentru o parte însemnată a descoperirilor aparținând etapei timpurii a epocii bronzului, prima încercare aparținându-i cercetătorului Petre Roman odată cu discutarea noțiunii de „*grupă Nyrseg*”, tentativă extinsă ulterior, pentru aria de care ne ocupăm nu dispunem de un asemenea sistem funcțional. Ar fi de altfel și greu (dacă nu chiar imposibil) în actualul stadiu al cercetărilor în spațiul bazinului inferior al Oltului, datorită faptului că doar o parte a materialelor sunt publicate, iar dintre acestea imensa majoritate sunt descoperite din periegeze, neavând deci observații stratigrafice clare.

Din punct de vedere cultural, descoperirile se leagă de manifestări specifice etapei finale a perioadei aflate în atenția noastră, manifestări ce cunosc, în ultimul timp, redefiniri și nuanțări de conținut. În opinia noastră **aceste materiale, împreună cu cele cunoscute sub denumirea de „descoperiri de tip Iernuț” – deci din centrul și sud - vestul Transilvaniei, precum și cele de la Zoltan, dar exceptând poate o parte, cel puțin, a celor din nord - vestul României, ar trebui reunite sub denumirea de grup cultural Gornea – Orlești**, în fond ele fiind destul de uniforme pe întreg arealul în care apar. Noi credem că materialele de tip Bungetu nu pot fi încadrate în acest fenomen cultural, ele reprezentând de fapt primele manifestări ale culturii Tei, implicit ale Bronzului Mijlociu. Faptul că în ultimul timp a fost descoperită o așezare Gornea - Orlești (cu ceramică ornamentată cu striuri și impresiuni textile sau sub formă de fagure) la Stoicănești, jud. Olt, în stânga râului Olt, ar putea reprezenta un argument în sensul unei origini comune și a culturii Tei cu cea a culturii Verbicioara, deci pe un fond Gornea - Orlești.

Acest orizont cultural, care prin apropierile care se pot face cu descoperiri din zona centrală a Europei, ilustrează probabil penetrarea unui val de populații venite din vest. Momentul la care ia sfârșit în bazinul inferior al Oltului ultima etapă a Bronzului Timpuriu este marcat de formarea culturii

Verbicioara, prima fază a acesteia putând fi plasată la nivel de Bz A2 incipient în cronologia lui Reinecke.

*

Acest studiu este un rezumat al tezei de doctorat a autorului, susținută public în data de 19.03.2005, în cadrul Facultății de Istorie a Universității „Ovidiu” din Constanța, avându-l conducător științific pe prof. Univ. Dr. Petre I. Roman.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

A. D. Alexandrescu, *La necropole du Bronze Ancien de Zimnicea (dep. de Teleorman)*, Dacia, XVIII, 1974, pp. 79-93.

I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, Bibliotheca Thracologica, II, București, 1992.

I. Aslanis, *Kastanas. Die fruhbronzezeitliche Funde und Befunde*, Prahistorische Archaologie in Sudosteuropa, 4, Berlin, 1985.

N. Boroffka, *Die – Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Sudoesteuropa*, Teil 1-2, Bonn, 1994.

Y. D. Boyadziev, *Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria*, in Prehistoric Bulgaria, Mopnographs in World Archaeology, 22, 1995, pp. 149-191.

F. Burtănescu, *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut*, Bibliotheca Thracologica, XXXVII, București, 2002.

V. Cavruc, *The Final Stage of The Early Bronze Age in South-Eastern of Transylvania (in the light of the new excavation at Zoltan)*, Thraco-Dacica, 1-2, XVIII, 1997, pp. 97-134.

H. Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica, XIII, București, 1996.

C. Fântâneau, *A few considerations on the funeral rite and ritual of the Early and Middle Bronze Age in the Oltenian Area*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations*, Bucharest, 1998, pp. 463-476.

M. Garasanin, *Zu den Problemen der Gruppe Bubanj-Hum II*, în *Chronos. Beitrage zur prahistorischen Archaologie zwischen Nord- und Sudosteuropa. Festschrift für Bernhard Hansel*, Espelkamp, 1997, pp. 143-148.

F. Gogâltan, *Die Fruhe Bronzezeit im Sudwesten Rumaniens. Stand der Forschung*. Thraco-Dacica, XVI, 1-2, 1995, pp. 55-79.

M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat*, Timișoara, 1997.

Gh. Lazarovici, *Once again about the ceramics from Gornea – Vodneac, of the Early Bronze in Banat*, Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores. Kolloquium in Drobeta Turnu Severin, Bukarest, 1998, pp. 47-70.

- V. Leahu, *Aporturi vestice în geneza culturii Tei*, Thraco-Dacica, XXII, 1-2, 2001, pp. 173-182.
- J. Machnick, *The Earliest Bronze Age in the Carpathian Basin*, Archaeological Sciences Bradford, 1991.
- J. Maran, *Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jt. v. Chr.*, Archäologische Nachrichten, 1, 1996, pp. 50-55.
- V. Mihăilescu, *Geografia fizică a României*, București, 1969.
- S. Morintz, P. Roman, *Aspekte des Ausgans des Aneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, Dacia, N. S., XII, 1968, pp. 45-128.
- I. Nemeti, P. Roman, *Epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României (grupul cultural Sanislău)*, Studii și Comunicări Satu Mare, XI-XII, 1995, pp. 25-32.
- M. Nica, *Date noi cu privire la geneza și evoluția culturii Verbicioara*, Drobeta, VII, 1996, pp. 18-33.
- M. Nica, C. Schuster, Tr. Zorzoliu, *Cercetările arheologice în tell-ul gumelnițeano-sălcuțean de la Drăgănești-Olt, punctul "Corboaică" – campaniile din anii 1993-1994*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă, I, București, 1995, pp. 9-45.
- L. Nikolova, *Burials in Settlements and Flat Necropolises during the Early Bronze Age in Bulgaria*, în Prehistoric Bulgaria, Monographs in World Archaeology, 22, 1995, pp. 271-275.
- I. Panayiotov, *The Bronze Age in Bulgaria: Studies and Problems*, în Prehistoric Bulgaria, Monographs in World Archaeology, 22, 1995, pp. 243-252.
- Gh. Petre-Govora, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Rm. Vâlcea, 1995.
- C. I. Popa, *Materiale aparținând Bronzului Timpuriu și debutul Bronzului Mijlociu din colecțiile Muzeului "Ioan Raica" – Sebeș*, Sargeția, XXX, 2001-2002, pp. 79-98.
- P. Roman, *Strukturänderungen des Endaneolithikums im Donau-Karpaten-Raum*, Dacia, N. S., XV, 1971, pp. 31-169.
- P. Roman, *Zum Problem des Beginns der Frühbronzezeit in Rumänien*, AAC, XV, 1975, pp. 145-158.
- P. Roman, *Die Glina III-Kultur*, PZ, 51,1, 1976, pp. 26-42.
- P. Roman, *Zur rumanischen Frühbronzezeit (der Forschungsstand)*, în *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten*, Intern. Symposium 1977, Budapest-Velem, MittArchInst Beih. 2, Budapest, 1981, pp. 157-169.
- P. Roman, *Spataneolithikum, Übergangsperiode und der Beginn der Bronzezeit im Südosten Rumaniens*, Thraco-Dacica, IV, 1-2, 1983, pp. 69-72.
- P. Roman, *Probleme în legătură cu perioada timpurie a epocii bronzului și începuturile culturii Otomani*, SCIVA, 35, 4, 1984, pp. 266-274.
- P. Roman, *Cercetări la Govora Sat – Runcuri în 1977*, SCIVA, 36, 4, 1985, pp. 279-297.

P. Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, SCIVA, 37, 1, 1986, pp. 29-55.

P. Roman, *Așezări cu ceramică șnurată din Thracia, Macedonia, Thessalia și raporturile lor cu evoluția culturală din regiunile carpato-danubiene*, Thraco-Dacica, VII, 1-2, 1986, pp. 14-30.

P. Roman, *Ostrovul Corbului. Istoricul cercetărilor. Săpăturile arheologice și stratigrafie*, I, 1, a, pp. 1-33, 1996 (versiunea în limba germană la pp. 35-65).

P. Roman, I. Nemeti, *Descoperiri din perioada timpurie (pre-Otomanii) a epocii bronzului în nord-vestul României*, SCIVA, 37, 3, 1986, pp. 198-232.

C. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeșului și Ialomiței superioare*, Bibliotheca Thracologica, XX, București, 1997.

C. Schuster, C. Fântâneau, *Considerații privind habitatul în Bronzul Timpuriu între Carpații Meridionali și Dunăre. Cultura Glina*, Drobeta, XIII, 2003, pp. 7-15.

A. Ulanici, *Săpăturile de la Branș (jud. Olt)*, CA, I, 1975, pp. 45-76.

A. Ulanici, *Noi cercetări arheologice la Branș*, CA, II, 1976, pp. 33-72.

A. Ulanici, *Săpăturile arheologice efectuate la Branș în anul 1976*, CA, III, 1979, pp. 27-38.

A. Ulanici, *Cercetările arheologice din anul 1979 de la Branș, jud. Olt*, CA, IV, 1981, pp. 20-30.

A. Ulanici, *Săpăturile efectuate la Branș în așezarea Glina*, CA, VI, 1983, pp. 23-29.

Vulpe, *Epoca bronzului în spațiul carpato-dunărean. Privire generală, în Comori ale epocii bronzului din România*, București, 1995, pp. 17-23.